

Γουλιέλμος Μπαρτ – Μαξ Κέριχ-Κορν

Η Εποχή των Φιλελλήνων

Ο φιλελληνισμός από τα μέσα του 18ου αιώνα
μέχρι τη δολοφονία του Καποδίστρια
στις 9 Οκτωβρίου του 1831

Με αναλυτικό ονομαστικό κατάλογο
των Ευρωπαίων και Αμερικανών φιλελλήνων

Εισαγωγή-Επιμέλεια
ΚΩΣΤΑΣ ΠΑΠΑΗΛΙΟΥ

Μετάφραση
ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΑΜΗΛΑΡΗ

Εισαγωγή του επιμελητή

Η ζωή είναι γεμάτη συμπτώσεις. Σε μια τέτοια –ευτυχή– σύμπτωση οφείλεται και η συγγραφή του γερμανικού βιβλίου που διαβάζετε: «Die Philhellenenzeit» («Η εποχή των φιλελλήνων»). Ας πάρουμε όμως τα πράγματα από την αρχή, που θα μας οδηγήσει στα πρώτα βιβλιοπωλεία που λειτούργησαν στην Αθήνα μετά την Επανάσταση του '21.^{1,2,3}

Το πρώτο γερμανικό βιβλιοπωλείο στην Αθήνα ιδρύθηκε από τον Βενέδικτο Ριτς (Benedikt Ritz). Από τις εκδόσεις του ιδίου κυκλοφόρησε και το πρώτο γερμανικό βιβλίο στην Αθήνα, συγγραφέας του οποίου ήταν ο Φρειδερίκος Ούνγκερ (Friedrich Unger), ο ζαχαροπλάστης του βασιλιά Όθωνα. Τίτλος του ήταν «Η ζαχαροπλαστική της Ανατολής» («Conditorei des Orients»), τυπώθηκε δε στη Λειψία το 1838 από τον οίκο G.P. Melzer. Αυτό το καλαίσθητο βιβλίο με την πλούσια εικονογράφηση είναι σήμερα εξαιρετικά σπάνιο και, αν ποτέ εντοπιστεί σε δημοπρασία, πανάκριβο. Ο Ριτς, που διατηρούσε και υποκατάστημα της επιχείρησής του στο Ναύπλιο, κυκλοφόρησε το 1834 μαζί με τον Γκ. Ζακέ (G. Jaquet) από το Μόναχο τον πρώτο χάρτη της Αθήνας, τον οποίο είχαν σχεδιάσει οι γνωστοί αρχιτέκτονες Σάουμπερτ (Schaubert) και Κλεάνθης, αμφότεροι μαθητές του Σίνκελ (Schinkel). Ο Ριτς παντρεύτηκε το 1837 στην Αθήνα τη Μαρία Φέχτελ (Maria Föchtel).

Στα τέλη της δεκαετίας του 1830 το βιβλιοπωλείο του Ριτς, το οποίο βρισκόταν στο ισόγειο του ξενοδοχείου «Ευρώπη» στην οδό Αιόλου, αναλαμβάνει ο Αδόλφος Ναστ (Adolf Nast). Αναφέρεται συχνά σε οδοιπορικά της δεκαετίας του 1840 και του 1850, καθώς και στα ημερολόγια της Χριστιάνας Λυτ (Christiana Lüth),⁴ της συζύγου του προσωπικού ιερωμένου της βασιλίσσας Αμαλίας. Το εν λόγω βιβλιοπωλείο απετέλεσε στην εποχή

¹ Κώστας Χατζιώτης, *Βιβλιοπωλεία και εκδοτικοί οίκοι της Αθήνας*, τόμ. 1, Αθηναϊκή Βιβλιοθήκη, Δήμος Αθηναίων, Αθήνα 2000.

² Andreas Kertscher, Hans-Bernhard Schlumm, *Das Land der Verheissung*, IFB Verlag Deutsche Sprache, Paderborn 2017.

³ Hans-Bernhard Schlumm und Andreas Kertscher (Hg.), *Deutsche Spuren in Griechenland*, Verlag der Griechenland Zeitung, Athen 2018.

⁴ Αριστέα Παπανικολάου-Κρίστενσεν, *Χριστιάνα Λυτ. Μια Δανέζα στην αυλή του Όθωνα*, Ερμής, Αθήνα 2011.

του σημαντικό σημείο συνάντησης της γερμανικής παροικίας της Αθήνας και ταυτόχρονα σημαντικό σταθμό για τους γερμανόφωνους επισκέπτες της πόλης.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1850, ο Ναστ κλείνει το κατάστημά του αλλά τη γερμανική κυριαρχία στο βιβλιεμπορικό τοπίο της Αθήνας⁵ συνεχίζει ο Κάρολος Βίλμπεργκ (Karl Wilberg), ο οποίος έφτασε στο Κλεινόν Άστρ στα μέσα της δεκαετίας του 1850 και το 1858 άνοιξε βιβλιοπωλείο στην πλατεία Συντάγματος, στην αρχή της οδού Ερμού. Ο Βίλμπεργκ γεννήθηκε το 1829 στο Έσεν (Essen) και ήταν ο μεγαλύτερος γιος του καθηγητή δρ. Βίλμπεργκ και της συζύγου του Λουίζε, κόρης του ιδρυτή του διάσημου εκδοτικού οίκου Μπέντεκερ (Baedeker),⁶ κάτι που τον βοήθησε να εκδώσει τον εξαιρετικά σπάνιο σήμερα οδηγό Μπέντεκερ για την Αθήνα⁷ σε τρεις γλώσσες (γερμανικά, αγγλικά και γαλλικά).

Στην τρίτομη έκδοση του Κώστα Χατζιώτη για τα αθηναϊκά βιβλιοπωλεία αναφέρεται ότι ο Βίλμπεργκ εξελίχθηκε σε επιφανή προσωπικότητα του βιβλιεμπορίου και παράλληλα ασχολήθηκε και με την έρευνα για το ελληνικό βιβλίο. Μαζί με τον Ερρίκο Μπεκ (Heinrich Beck) ίδρυσε μια δανειστική βιβλιοθήκη, καθώς εκείνον τον καιρό τα βιβλία ήταν πολύ ακριβά. Το 1873 ο Κάρολος Βίλμπεργκ ανακηρύχθηκε πρόξενος του Γερμανικού Ράιχ και το 1882 πέθανε στην Αθήνα. Ακριβώς εκείνη τη χρονιά έφτασε στην Αθήνα ο Γουλιέλμος Μπαρτ (Wilhelm Maria Barth) κατόπιν πρόσκλησης του Βίλμπεργκ, ο οποίος είχε τότε την αντιπροσωπεία της εταιρείας Σιμφ (Schimpf) από την Τεργέστη, όπου κατά το παρελθόν είχε εργαστεί ο Μπαρτ.⁸

Ο Μπαρτ γεννήθηκε στις 9 Απριλίου 1856 στο Μέσεντε (Meschede) της Βεστφαλίας. Ήταν γιος του αρχιάτρου δρ. Ιωσήφ Μπαρτ και της γυναί-

⁵ Σε αυτό βέβαια συνέβαλε και το γεγονός ότι ένα σημαντικό τυπογραφείο της εποχής, το της «Εστίας» των Κ. Μάισνερ (C. Meissner) και Ν. Καργαδούρη, είχε γερμανικές καταβολές. Όπως μας πληροφορεί ο Κώστας Χατζιώτης, ο Κάρολος Μάισνερ ήρθε το 1883 στην Ελλάδα και εργάστηκε στο γνωστό τυπογραφείο του Ανδρέα Κορομηλά. Εκεί γνώρισε τον Νίκο Καργαδούρη και μαζί ιδρύουν με προτροπή του Γεωργίου Δροσίνη το τυπογραφείο της «Εστίας», το οποίο κατέστη το μεγαλύτερο της εποχής. Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο πέρασε μεγάλη κρίση και το 1955 διαλύθηκε.

⁶ Η σειρά των ομώνυμων ταξιδιωτικών οδηγών ξεκινάει ήδη από το 1832 από τον εκδοτικό οίκο του Καρόλου Μπέντεκερ (Karl Baedeker) στο Κόμπλεντς (Koblenz). Έγιναν γνωστοί ως «Μπέντεκερ», διακρινόμενοι για την ακριβολογία και την πλούσια εικονογράφησή τους καθώς και για το εμβληματικό βαθύ ερυθρό τους κάλυμμα με τον τίτλο σε χρυσοτυπία. Έτσι θεωρούνται μέχρι σήμερα το πρότυπο ταξιδιωτικών οδηγών. Η εξαιρετικά σπάνια πρώτη έκδοση για την Ελλάδα κυκλοφόρησε το 1883. Σε αυτήν συμμετείχε και ο διάσημος αρχαιολόγος Ντέρπφελντ, προσωπικός φίλος του Γουλιέλμου Μπαρτ, ενός εκ των συγγραφέων του ανά χειρας βιβλίου.

⁷ Karl Baedeker, *Athen und seine nächste Umgebung*, Leipzig 1896.

⁸ Siegfried Mackroth, *Das Deutschtum in Griechenland*, (σ. 68), Ausland und Heimat Verlags-Aktiengesellschaft, Stuttgart 1930.

κας του Φραντσίσκας. Φοίτησε στο γυμνάσιο στο Έμμεριχ (Emmerich) και ολοκλήρωσε τη μαθητεία του ως βιβλιοπώλης στην εταιρεία του συγγενούς του Ροδόλφου Μπαρτ στο Άαχεν (Aachen). Εξάσκησε αυτό το επάγγελμα το 1877 στην Τεργέστη, το 1878-1880 στη Βιέννη και ως διευθυντής πια το 1881-1882 στη Λειψία.⁹ Στις 7 Ιουλίου 1885 παντρεύεται στη Βιέννη τη Λουκία Πεντράτσι (Pedrazzi), κόρη του Αυστριακού ταγματάρχη Ευγένιου Πεντράτσι και της συζύγου του Ευγενίας Έρμαν (Ehrmann).

Στην Αθήνα ο Μπαρτ ανέλαβε για λίγο καιρό τη διεύθυνση του βιβλιοπωλείου του Βίλμπεργκ μετά τον θάνατό του, το οποίο όμως αργότερα λειτούργησαν οι δύο γιοι του ως υποκατάστημα του γαλλικού εκδοτικού οίκου Νιλσόν (Nilsson). Ίσως γι' αυτόν τον λόγο ο Μπαρτ αποχώρησε και ίδρυσε μαζί με τον Αιμίλιο φον Χιρστ (Emil von Hirst) ένα εκδοτικό οίκο και βιβλιοπωλείο που από το 1889 ως το 1898 εξέδωσε το πρώτο εγκυκλοπαιδικό λεξικό κατά το πρότυπο του γερμανικού Μπρόκχαους, αρχικά σε έξι τόμους και ένα συμπληρωματικό τόμο κατά την περίοδο 1902-1905. Σε μια αγγελία στην Ακρόπολη της 12ης Δεκεμβρίου 1888, διαβάζουμε: «Εκείνοι που γνωρίζουν τα γερμανικά λεξικά Μπρόκχαους και Μάγερ, τα επονομαζόμενα εγκυκλοπαιδικά λεξικά, καθώς και τις γαλλικές εγκυκλοπαιδείες, γνωρίζουν φυσικά περί τίνος πρόκειται». Στην έκδοση αυτού του λεξικού συνεργάστηκαν και αρκετοί Αθηναίοι λόγιοι γερμανικής καταγωγής, όπως ο Μάρκος Μίντλερ, ο Στέφανος φον Στράιτ, ο Γεώργιος φον Στράιτ, ο Θεόδωρος φον Χέλντραϊχ, ο Γ. Μάιερ καθώς και ο ίδιος ο Μπαρτ.

Ας απολαύσουμε όμως τις έμμετρες διαφημίσεις των εκδόσεων των Μπαρτ και Χιρστ στη γνωστή σατιρική εφημερίδα της εποχής «Ο Ρωμηός»:¹⁰

Ν. Πολίτη, «Λεξικό», ΡΩΜΗΟΣ, 13 Νοεμβρίου 1888

Πολίτου Νικολάου μέγα Λεξικόν, με άλλους λόγους ήτοι Έγκυκλοπαιδικόν, Ό Μπαρτ κι ό Χιρστ εκδίδουν αυτό τὸ λεξικὸν πού εἶναι μέγα ἔργον καὶ καταπληκτικόν. Τὸ πρῶτο τεῦχος θάβγει στὰ μέσα τοῦ Γεννάρη καὶ μόνον ἑννενήντα λεπτά θὰ πωληθῇ.

Καρόλου Ντίκενς, «Ἄσμα τῶν Χριστουγέννων», Μέρος Α', ΡΩΜΗΟΣ, 26 Νοεμβρίου 1888.

Ἄσμα τῶν Χριστουγέννων ἐβγήκε πρῶτον μέρος, διήγημα τοῦ Δίκενς καὶ

⁹ Herrmann A. L. Degener, *Degeners Wer ist's?*, 10η έκδοση, Βερολίνο 1935 (σ. 62).

¹⁰ Ο «Ρωμηός» ήταν εβδομαδιαία εφημερίδα του τέλους του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα γραμμένη καθ' ολοκληρίαν έμμετρα από τον ιδιοκτήτη της, τον σατιρικό ποιητή Γεώργιο Σουρή.

πλήρες ποικιλίας, Πανᾶς ὁ Παναγιώτης μετέφρασε ἐλευθέρως κι ὁ Μπάρτ κι ὁ Χίρστ ἐκδίδουν μετὰ φιλοκαλίας.

Παύλου Φαφουτάκη «Κρητικά Τραγούδια», ΡΩΜΗΟΣ, 16 Σεπτεμβρίου 1889.

Τοῦ Παύλου Φαφουτάκη τραγούδια κρητικά, περίεργα, ὠραῖα, καὶ δὴ πολεμικά, ὅπου ὑμνοῦνται τόσοι γενναῖοι πατριῶται... Τύποις Ἀθηναΐδας, ὁ Μπάρτ κι ὁ Χίρστ ἐκδόται.

Κοῦπερ, «Ὁ Τελευταῖος τῶν Μοϊκανῶν», ΡΩΜΗΟΣ, 11 Νοεμβρίου 1889.

Ἴδου κι ὁ τελευταῖος ὁ τῶν Μοϊκανῶν, τοῦ νέου Ἀλεξάκη μετάφρασις καλή, μεστή ἐπεισοδίων ὠραίων καὶ σκηνῶν, καὶ χάρις οὐκ ὀλίγη κι' ὠφέλεια πολλή. Ἔργον τοῦ Ἀγγλου Κοῦπερ, ὁ Μπάρτ κι ὁ Χίρστ ἐκδόται, καὶ πάρετέ τὴν ὅλοι καὶ ἄχυρα μὴν τρῶτε.

«Ὁ Ἐξηνταβελόνης», ΡΩΜΗΟΣ, 26 Δεκεμβρίου 1887.

Ἐνῶ δὲ τὸ κεφάλι μας μὲ συγγραφὰς θολώνει, ἐξέδωσε κι ὁ φίλος Μπάρτ τὸν Ἐξηνταβελόνη, κατὰ λαμπρὰν μετάφρασιν τοῦ πάλαι Οἰκονόμου καὶ σπεύσατε πρὸς ἀγορὰς τοῦ πολυτίμου τόμου.

Ὅπως πληροφοροῦμεθα ἀπὸ σχετικὴ ανακοίνωση,¹¹ ἡ κοινὴ εἰταιρεία πέ-
ρασε τὸ 1901 ἐξολοκλήρου στα χέρια τοῦ Μπαρτ. Τότε μάλλον ἀρχισε καὶ ἡ
συνεργασία του με τὸν Κάρολο Μπεκ (Karl Beck), ὁ οὗτος γεννήθηκε στὴ
Σύρο τὴν 26ῃ Δεκεμβρίου 1854 καὶ ἐγκαταστάθηκε στὴν Αθήνα τὸ 1875,
ὅπου ἀσχολήθηκε με τὴ βιβλιοεμπορία, ἀρχικὰ μόνος καὶ στὴ συνέχεια συ-
νεργαζόμενος με τὸν Μπαρτ. Τὸ βιβλιοπωλεῖο του βρισκόταν στὴν πλατεία
Συντάγματος καὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ τῆς συνεργασίας του με τὸν Μπαρτ ἔφερε
τὴ διάκριση «Προμηθευταὶ τῆς Βασιλικῆς Αὐλῆς». Κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἐν-
λόγῳ συνεργασίας, ἐκδίδουν μεταξύ ἄλλων ἓνα εἰκονογραφημένο τουριστικὸ
Οδηγὸ τῆς Αθήνας καὶ τῶν Περιχώρων («Illustrated Guide to Athens and
the Environs») ποὺ εἶχε συνταχθεῖ με βάση τὰ γνωστὰ εγχειρίδια γιὰ τοὺς
περιηγητές τῆς ἐποχῆς (Baedeker, Joanne κ.λπ.). Στὴν «Εστία» τῆς 31ης
Δεκεμβρίου 1905 διαβάζουμε (Εἰκ. 1):

¹¹ Börsenblatt für den Deutschen Buchhandel und die verwandten Geschäftszweige, N° 205, Λει-
ψία 3.9.1901, σ. 905.

ΤΑ ΗΝΩΜΕΝΑ ΚΑΤΑΣΤΗΜΑΤΑ ΕΣΤΙΑ 31 ΔΕΚ. 1905.

ΜΠΕΚ ΚΑΙ ΜΠΑΡΤ

ΕΠΙ ΤΗΣ ΠΛΑΤΕΙΑΣ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

Περιλαμβάνουσι :

- 1) **ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΑΙ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΝ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ** ερωδιαι-
τον με τα
σπουδαιότερα συγγράμματα της Ελλάδος και της Ήσπερας και με
Ελλοσιωτάτην συλλογήν χρυσοδέτων Βιβλίων δια μικρούς
και μεγάλους, καταλλήλων δια
- ΔΩΡΑ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΕΤΟΥΣ**
- Έγγραφα εις άπαντα τα περιοδικά του Εόσμου
- 2) **ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΗΣ** με τα έκλεκτότερα τεχνικά κλασσικής και
νεωτέρης μουσικής όλων των μουσουργών και πασών των εκδόσεων.
- 3) **ΤΜΗΜΑ ΕΚΔΟΣΕΩΝ** άναλαμβάνον δι' ιδίων εκδόσεων ή δι' έ-
ξόδων του συγγραφέως την έκδοσιν δια-
φόρων έργων καθώς και την αποκλειστικήν πώλησιν και δια-
δοσιν ούουδήποτε συγγράμματος.
- 4) **ΤΜΗΜΑ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟΝ** Ευρίσκονται έκλεκτα συλλογαί
Φωτογραφιών, Φωτοτυπιών και
Χρωματογραφιών.— Λευκώματα και συλλογαί έργων των
διασημοτέρων ζωγράφων.

Τιμαί εις όλα τα είδη **ΑΝΕΠΙΔΕΚΤΟΙ ΣΥΝΑΓΩΝΙΣΜΟΙ** και πληρωμαί εις
μηλιαίας διαις

ΠΑΡΑΓΓΕΛΙΑΙ ΕΚΤΕΛΟΥΝΤΑΙ ΤΑΧΙΣΤΑ
ΚΑΤΑΔΟΤΟΙ ΚΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

Εικ. 1. Αγγελία του βιβλιοπωλείου Μπεκ και Μπαρτ στην «Εστία» της 31ης Δεκεμβρίου 1905.

Η βιβλιομπορική δραστηριότητα του Μπεκ ουσιαστικά έληξε το 1910, όταν μεταβίβασε το μερίδιό του, δηλαδή το 50%, έναντι 25.000 δραχμών στον Κώστα Ελευθερουδάκη, ο οποίος από το 1889 εργαζόταν εκεί και που τον Ιούνιο 1901 είχε εξαγοράσει από τον προαναφερθέντα εκδοτικό οίκο Νίλσον «Γαλλικό και Διεθνές Βιβλιοπωλείο», δηλ. το τέως βιβλιοπωλείο του Καρόλου Μπεκ.

Η αναγγελία της ενοποίησης των βιβλιοπωλείων Κ. Ελευθερουδάκη και Μπεκ & Μπαρτ έγινε στις 14 Ιουλίου 1910. Έτσι δημιουργείται μία νέα και δυναμική βιβλιομπορική επιχείρηση με την επωνυμία «Ελευθερουδάκης & Μπαρτ», η οποία στεγαζόταν για πολλά χρόνια στο γνωστό μεγάλο και επιβλητικό κατάστημα της γωνίας της πλατείας Συντάγματος και οδού Σταδίου. Ο συνεταιρισμός του Ελευθερουδάκη με τον Μπαρτ δεν διήρκεσε πολύ. Από το 1918 έως το 1924 ο τελευταίος διατηρεί βιβλιοπωλείο στην οδό Πανεπιστημίου 12 και είναι αντιπρόσωπος για την Ελλάδα γνωστών ξενόγλω-

σων τουριστικών οδηγών όπως του Baedeker καθώς και άλλων δημοφιλών εκδόσεων (Tauchnitz Collection, Engelhorn's Romanbibliothek, κ.λπ.). Είναι επίσης ο αποκλειστικός αντιπρόσωπος της English Photographic Co. (Kodak Films).¹²

Εκτός από επιχειρηματίας, ο Μπαρτ είχε και άλλες πολύπλευρες ασχολίες. Έτσι, παράλληλα με την εργασία του, ενεγράφη,¹³ με εισήγηση του πατέρα και ιδρυτή της ελληνικής γλωσσολογίας Γεωργίου Χατζιδάκη, στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ), όπου το 1901 αναγορεύτηκε διδάκτωρ (Dr. phil.) και μάλιστα με βαθμό «Άριστα» (Παρ. 1),¹⁴ και ανέπτυξε πλούσια εκδοτική και συγγραφική δραστηριότητα, ακόμα και με απαιτητικές δημοσιεύσεις επάνω σε ιστορικά θέματα, όπως η «Αριστοτέλους Πολιτεία Αθηναίων» το 1898 (Παρ. 2).¹⁵

Για προσωπικούς συναισθηματικούς λόγους ξεχωρίζω το βιβλίο του «Η ιστορία της Γερμανικής Σχολής έως το τέλος του Παγκοσμίου Πολέμου» (εννοεί τον Α' ΠΠ), Αθήνα 1937, (Geschichte der Deutschen Schule in Athen bis zum Ende des Weltkrieges), στην ίδρυση της οποίας ο Μπαρτ έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο,¹⁶ μαζί με τον στενό του φίλο Ντέρπφελντ (Εικ. 2). Το σχετικό δυσεύρετο έντυπο, που οφείλω στον φίλο και συμμαθητή μου από τη Γερμανική Σχολή Παντελή Παντελούρη, θα αναρτηθεί προσεχώς στην υπό διαμόρφωση ενότητα «Φιλελληνική Βιβλιοθήκη» ως «Επιπλέον υλικό» στον ιστότοπο των Εκδόσεων Παρισιάνου.

Ο Μπαρτ ήταν μέλος της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας και αντεπιστέλλον μέλος του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (DAI). Για τη μεγάλη του προσφορά στη γερμανική κοινότητα της Ελλάδας τού απενεμήθη το παράσημο του Ιππότη του Ερυθρού Αετού, 4ης κλάσης, και του παραχωρήθηκε τιμήs ένεκεν σύνταξη. Έμενε με τη γυναίκα του Λουκία στην οδό Μαυρομιχάλη 30, κοντά στο Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, σε ένα άνετο διαμέρισμα, σημείο έλξης για τους λόγιους της γερμανικής παροικίας.

¹² Κώστας Χατζιώτης, *Βιβλιοπωλεία και εκδοτικοί οίκοι της Αθήνας*, τόμ. 1, Αθηναϊκή Βιβλιοθήκη, Δήμος Αθηναίων, Αθήνα 2000, σσ. 182-183.

¹³ Ας σημειωθεί ότι στο μητρώο των φοιτητών του Πανεπιστημίου καταγράφηκε ως Γουλιέλμος Ιωσήφ Μπαρτ, ενώ στα Γερμανικά ονομαζόταν Wilhelm Maria Barth.

¹⁴ *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*, τόμ. 12, σ. 534.

¹⁵ Εντυπωσιάζει η άψογη καθαρεύουσα του Μπαρτ ύστερα από μόλις 15 χρόνια στην Ελλάδα. Ως διεύθυνσή του αναφέρεται η οδός Πανεπιστημίου 58.

¹⁶ Alexandra Kankleit, *The German Archaeological Institute at Athens and the German School of Athens, 1896-1932*, in Katja Sporn | Alexandra Kankleit (Hrsg.): *Beiträge zur Geschichte der Archäologie und der Altertumswissenschaften 2*, Tagung DAI Cluster 5, Athen 2016.

Εικ. 2. Οι ιδρυτές της Γερμανικής Σχολής Αθηνών (ΓΣΑ). Στο μέσον καθιστός ο Ντέρπφελντ, δεύτερος από αριστερά όρθιος ο Μπαρτ (ΠΗΓΗ DAI, AdZ, *Wilhelm Doerpfeld Papers, box K17, photographic album Dr. med. Eckert*).

Ο Γουλιέλμος Μπαρτ πέθανε στις 26 Φεβρουαρίου 1940 στο Νέο Φάληρο χωρίς να αφήσει απογόνους.

Συγκινεί ο εν είδει επικηδείου αποχαιρετισμός του Μαξ Κέριχ-Κορν από τον συν-συγγραφέα του της «Εποχής των φιλελλήνων» Γουλιέλμο Μπαρτ στην εισαγωγή της ενδιαφέρουσας πραγματείας του «Γερμανοί στην Ελλάδα»:¹⁷

«Στις 26 Φεβρουαρίου του 1940 πέθανε στο Νέο Φάληρο, στην Ελλάδα, σε ηλικία σχεδόν ογδόντα πέντε ετών, ο συγγραφέας των βιβλίων “Unterrichtsbrieife für das Selbststudium der Neugriechischen Sprache” (“Μέθοδος αυτοδιδασκαλίας της νεοελληνικής γλώσσας διά αλληλογραφίας”) και “Metoula-Sprachführer für Neugriechisch” (“Οδηγός για τη νεοελληνική γλώσσα”) (αμφότερα κυκλοφόρησαν από τον εκδοτικό οίκο Μέντορ στο Σένεμπεργκ του Βερολίνου), ο συγγραφέας και πρώην βιβλιοπώλης δρ

¹⁷ Max Kehrig-Korn, «Deutsche in Griechenland», *Blätter des Bayerischen Landesvereins für Familienkunde* 18 (1940), Heft 2, S. 21 (Επειδή η δυσεύρετη αυτή δημοσίευση έχει άμεση σχέση με τον φιλελληνισμό, την παραθέτουμε σε πρώτη ελληνική μετάφραση, Παρ. 2).

Γουλιέλμος Μπαρτ. Μαζί του χάθηκε και ο καλύτερος γνώστης του γερμανικού στοιχείου στην Ελλάδα, αφού από την εγκατάστασή του στην Αθήνα το 1882 αφιέρωσε την προσοχή του σε όλους τους τομείς της γερμανικής δράσης στην Ελλάδα και ξεκίνησε διακριτικά και έγκαιρα να καταγράφει με ευσυνειδησία αυτή τη γερμανική συμμετοχή στην άνθιση της νέας Ελλάδας από τον αγώνα της για την απελευθέρωση από τον τουρκικό ζυγό (1821-1827). Έτσι, μετά από δεκαετίες, δημιουργήθηκε ένα εκτενές και έγκυρο έργο, το οποίο ονόμασε «Γερμανική ζωή και δράση στην Ελλάδα» και του οποίου τη δημοσίευση λαχταρούσε, αλλά δεν έμελλε να ζήσει.

Ο εξαίρετος άντρας, τον οποίο είχα την τύχη να γνωρίσω πριν από μερικά χρόνια στην Αθήνα –γνωριμία η οποία εξελίχθηκε σύντομα σε μια εγκάρδια φιλία– έδειξε μεγάλη χαρά για την πρόθεσή μου να εκπληρώσω τη διακαή του επιθυμία. Πέρυσι ακόμα συζητήσαμε όλες τις λεπτομέρειες και χωριστήκαμε χαρούμενοι που θα ξανασυναντιόμασταν για τρίτη φορά φέτος. Τώρα ο φίλος μου είναι νεκρός, πράγμα που για εμένα σημαίνει ότι πρέπει να διαφυλάξω τη μεγάλη κληρονομιά του επίμονου και ακάματου εργάτη από τον κίνδυνο να θαφτεί μαζί του».

Εικ. 3.
Ο Μαξ Κέριχ-Κορν
με τη γυναίκα του Λουίζα
και την εγγονή του Κρίστα
(ΑΡΧΕΙΟ Κρίστας Μπάρτλετ).